

**ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНЭЭР СОНГОГДОХ ШАЛГУУРЫН
АСУУДАЛ****Д.Сүхболд**

Улаанбаатар Эрдэм Их Сургууль

Сургалт эрхэлсэн дэд захирал, дэд профессор

Хураангуй: Тус өгүүллэгээр парламентын гишүүнээр сонгогдох үндсэн хуулийн болон үндсэн хуулийн бус шалгуурын асуудлыг хөндсөн болно. Тухайлбал үндсэн хуулийн шалгуурууд болох нас, иргэний харьяалал, тухайн сонгуулийн тойрогтоо оршин суух асуудал, сонгох, сонгогдох эрх хязгаарлагдаагүй байх зэрэг шалгуурыг олон улсын туршлагыг үндэслэж авч үзэв. Мөн үндсэн хуулийн бус шалгуур болох парламентын гишүүнээр сонгогдох болон сонгогдсоны дараа хувь хүний зүгээс үүрэг хариуцлагаа ухамсарлаж, гүйцэтгэж буй ажлаасаа сэтгэл ханамж авах байдал, хувийн ашиг сонирхол, амбиц зэрэг нь парламентын гишүүнийг аливаа зүй бус үйлдэл хийхгүй байхад нөлөөлж, гишүүнийг сонгогчидтой нь хэрхэн уялдуулж болох талаар өгүүлэхийг зорив.

Түлхүүр үг: парламент, парламентын гишүүн, хоёр танхимтай парламент, үндсэн хууль, сонгууль, сонгуулийн тойрог, шалгуур

Keywords: Parliament, Member of Parliament, bicameral parliament, constitution, elections, constituencies, criteria

Парламентын гишүүн бол ард түмнээс мандат авч хууль тогтоох байгууллагад сонгогдсон, нэг талаас хууль тогтоох, нөгөө талаас ард иргэдийг төлөөлөх чиг үүрэг бүхий төрийн өндөр албан тушаалтан юм. Төрийн өндөр албан тушаалтанд тавигдах шалгуурын асуудал нь улс төрийн сэтгэлгээний түүхэнд анхаарал татсан асуудлуудын нэг байсаар ирсэн. Тодруулбал нэр алдартай олон сэтгэгчид¹ улс орныг шалгарсан шилдэг хүмүүс удирдах ёстой юу, шалгарсан шилдэг хүмүүс гэж хэнийг хэлэх вэ, тэд бусдаас юугаараа ялгарах вэ, тэдэнд ямар шалгуур тавигдах ёстой вэ, гэсэн асуултуудад хариулт өгөхийг зорьж байлаа. Тэгвэл бүгд найрамдах засаглалын гол амин зүрх болсон хууль тогтоох байгууллагын гишүүнээр сонгогдохын тулд ямар шалгуурт нийцэх ёстой вэ.

Парламент нэг эсвэл хоёр танхимтай байхаас шалтгаалж тавигдах шалгуурын асуудал өөр өөрөөр яригдана. Хоёр танхимтай бол танхим тус бүрийн гишүүдэд тавих шалгуур нь харилцан адилгүй байдаг. Нас, мэдлэг боловсрол, туршлага, сонгуулийн тойргийн харьяалал гэх мэт.

Олон улсын туршлагыг үзэхэд парламентын доод танхимын гишүүдэд нас, тухайн улсын иргэний харьяалал, мэдлэг, туршлага зэрэг нийтлэг шаардлагыг тавих боловч хамгийн чухал нь тухайн тойргийнхоо ард иргэдийн итгэл, хүндлэлийг илүүтэй олж авсан, тэдний итгэлийг дааж чадах хүн байх нь чухалчилдаг. Харин эд хөрөнгө, шашин шүтлэг, боловсрол, мэргэжлийн шалгуурыг хоёрдугаарт тавьдаг. Хамгийн гол нь хүмүүс өөрсдийн төлөөлөгчөө чөлөөт сонгуулийн зарчмаар тодруулж чадсан л бол

¹ Тухайлбал эртний Грекийн сэтгэгчид болох Платон Аристотель, Хятадын Күнз, Италийн Макиэвелли нар өөрсдийн зохиол бүтээлүүддээ энэ асуудлыг чухалчилж авч үзсэн байдаг.

сонгууль зохистой явагдсан гэж үзэж болно. Өөрөөр хэлбэл доод буюу ардын төлөөлөгчдийн танхимын гишүүд тухайн тойргийн сонгогчдынхоо итгэлийг олж авсан л бол багш, инженер, хуульч, дуучин, тамирчин хэн ч байж болно.

Дээд танхимын гишүүдийн хувьд энэ асуудал огт өөрөөр яригдана. Учир нь тэдгээр эрхмүүд тухайн улсын нэрийн өмнөөс гадаад улстай гэрээ байгуулах, хэлэлцээр хийх асуудлаар Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөх, Ерөнхийлөгчийн гадаад улстай байгуулах гэрээ хэлэлцээрийг парламентын дээд танхимын нэгдсэн чуулганаар хэлэлцэж батлах, гадаад улстай дипломат харилцаа тогтоох, цуцлах, шүүх эрх мэдлийг байгуулахад оролцох, импичментийн талаар эцсийн шийдвэр гаргах зэрэг улсын болон олон улсын төвшний, бодлогын асуудлуудыг шийдвэрлэхэд голлон оролцох ёстой юм. Иймээс парламентын дээд танхимын гишүүнээр сонгогдох насны доод хязгаарыг 30-40 насаар тогтоодог агаад ёс зүй болон мэдлэг болдовсрол, туршлагын хувьд бүрэн төлөвшсөн байх ёстой гэсэн нийтлэг шалгуурыг тавьдаг. Тухайлбал Иран, Итали, Франц, Японы дээд танхимд сонгогдохын тулд 40-өөс доошгүй настай байх шалгуур тавигддаг бол АНУ-ын Сенатад сонгогдохын тулд 30 нас хүрсэн байхыг шаарддаг.² Учир нь парламентын дээд танхимын гишүүд тойргийн биш нийт улсын төвшний төлөөлөл юм.

Энэхүү өгүүллгээр нэгдүгээрт, парламентын гишүүнээр сонгогдохын тулд үндсэн хууль болон сонгуулийн тухай хуульд заагдсан ямар шалгуурыг давах ёстой вэ?

Хоёрдугаарт, парламентын гишүүнээр сонгогдох болон сонгогдсоны дараа хувь хүний зүгээс үүрэг хариуцлагаа ухамсарлаж, гүйцэтгэж буй ажлаасаа сэтгэл ханамж авах байдал, хувийн ашиг сонирхол, амбиц зэрэг нь парламентын гишүүнийг аливаа зүй бус үйлдэл хийхгүй байхад нөлөөлж, гишүүнийг сонгогчидтой нь хэрхэн уялдуулж болох талаар өгүүлэхийг зорив.

Дээрх зорилгоос үүдэн парламентын гишүүнээр сонгогдох шалгуурыг үндсэн хуулийн болон үндсэн хуулийн бус гэж хоёр ангилж болно.

Нэг. Парламентын гишүүнээр сонгогдох үндсэн хуулийн шалгуур.

Парламентын гишүүнээр сонгогдох шалгуурыг юуны өмнө улс орнуудын үндсэн хууль, сонгуулийн тухай хуулиас хайж болно. Улс орнуудын үндсэн хууль болон сонгуулийн тухай хуульд хууль тогтоох байгууллагын гишүүнээр сонгогдохын тулд дараах нийтлэг шалгууруудыг хангасан байх ёстой хэмээн үздэг. Гэхдээ парламент нэг танхимтай юу, эсвэл хоёр танхимтай юу гэдгээс хамаарч тавигдах шалгуурын асуудал өөр, өөрөөр тавигдана гэдгийг анхараах ёстой.

1. Парламентын гишүүний нас. Нас бол тухайн хүний туршлагын хэмжүүр. Нас ахих тутам хүний мэдлэг боловсрол, амьдралаас олж авах туршлага нэмэгдэж байдаг нь байгалийн болон их тооны хууль. Тухайлбал 25 настай залуу өндөр боловсрол эзэмшиж, олон шинжлэх ухаанаар судалгаа шинжилгээ хийж, бусдад өндөр боловсролтой хэмээн магтагддаг байсан ч тухайн залууг улсын Ерөнхийлөгчөөр сонгохгүй, парламентын дээд танхимын гишүүн болгохгүй, дээд шүүхийн шүүгчээр ажиллах боломжгүй. Учир нь энэхүү төрийн өндөр албан тушаалуудыг хашихад 25 настай залуугийн амьдрал, практикаас олж авсан мэдлэг, туршлага нь аргагүй дутагдана. Өөрөөр хэлбэл 25 настай залууг зөвхөн боловсролын төвшинг нь харгалзан үзээд төрийн өндөр албан тушаалд тавьдаггүй. Энэхүү жишээ нь туршлага боловсролоос илүү үнэтэйг харуулна. Маш олон удаагийн туршилтыг хийсний үр дүн

² Д.Лхагвасүрэн, Р.Ууганбаатар, М.Сайнбаяр, Д.Сүхболд, Д.Зоригтбаатар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи” 178 дахь тал. УБ.,2020

нь математик дундажтайгаа тэнцүү байдгийн адилаар нас бол хүний туршлага, мэдлэгийн хэмжээг шууд илэрхийлнэ. Тиймдээ ч Монголчууд өвгөн хүний үг хурц, үрээ морины явдал хурц, дөч хүрсэн эр, дөрвөөр дарсан ат хэмээх хэлцүүдээр нас, туршлага хоёрын шууд хамаарлыг илэрхийлжээ. Энэ үүднээс парламентын гишүүний нас бол парламентын бүхий л үйл ажиллагааны чанарт нөлөөлдөг чухал хүчин зүйл юм.

Дэлхийн улсуудад нэг танхимтай парламентын гишүүдийн насыг 18-25 насаар тогтоосон байдаг. Энэ нь парламент бол нийгмийн төлөөллийн байгууллага учраас нийгмийн бүтцийг аль болохоор харгалзан үзэх ёстой гэсэн үзэл баримтлалтай холбоотой. Хэрвээ парламентад сонгогдох гишүүдийн насны доод хязгаарыг 30-35 нас болговол нийгэм дахь залуусын төлөөллийг хангаж чадахгүй байдалд хүрэх сөрөг талтай хэмээн судлаачид үздэг. Харин хоёр танхимтай парламент бүхий улсуудад доод танхимын гишүүдийг мөн 18-25 настай байхаар, дээд танхимын гишүүдийн насны доод хязгаарыг өмнө дурдсанчлан 30-40 насаар тогтоосон байдаг.

/Парламентын засаглалтай зарим орны парламентын гишүүнээр сонгогдох насны доод хязгаар/³

Парламентын гишүүнээр сонгогдох насны доод хязгаар	18 нас	21 нас	25 нас	30 нас
Улс орнууд	Албани, Андорра, Багамын арлууд, Бельги, Белиз, Ботсван, Нидерланд, Словян, Хорват зэрэг 9 улс.	Австрали, Барбадос, Болгар, Доминик, Израиль, Ирланд, Латва, Сент-Винсент ба Гренадин, Сент-Люси, Сингапур, Словак, Чех, Ямайка, Канад, Эстони зэрэг 16 улс.	Бангладеш, Литва, Турк, Япон зэрэг 4 улс	Ирак

2.Иргэний харьяалал. Ард иргэдийн төлөөлөл болсон парламентад гагцхүү тухайн улсын харьяалалтай иргэн сонгогдох жишиг олон улсад тогтжээ. Тухайлбал Олон үндэстнээс бүрдсэн АНУ-ын Үндсэн хуулиар долоон жилийн туршид Нэгдсэн Улсын иргэн байгаагүй хүнийг Төлөөлөгчдийн танхимд⁴, есөн жилийн туршид Нэгдсэн Улсын иргэн байгаагүй хүнийг Сенатын танхимд сонгохгүй⁵ хэмээн заажээ.

Английн парламентад сонгогдохын тулд заавал Их Британийн иргэн байх, эсвэл бүх насаараа Британийн иргэн байх зөвшөөрлийг авсан хүн сонгогдох эрхтэй.⁶ Мөн Австрали⁷, Энэтхэг⁸ улсуудын парламентад тухайн улсын иргэний харьяалалгүй хүн сонгогдох эрхгүй байдаг.

³ /Парламентын засаглалтай зарим орны парламентын гишүүнээр сонгогдох насны доод хязгаар. Харьцуулсан судалгаа. (СТ-15/215). Улсын Их Хурлын Тамгын газрын судалгаа шинжилгээний хэлтэс. УБ 2015/

⁴ “Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль” Нэгдүгээр зүйл: *Хоёрдугаар хэсэг*. УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав.

⁵ Мөн тэнд. Нэгдүгээр зүйл: *гурвдугаар хэсэг*.

⁶ <https://www.parliament.uk/get-involved/vote-in-general-elections/standing/>

⁷ https://www.aph.gov.au/About_Parliament/House_of_Representatives/Powers_practice_and_procedure/Practic e7/HTML/Chapter5/Qualifications_and_disqualifications

⁸ https://rajyasabha.nic.in/rsnew/about_parliament/rajya_sabha_introduction.asp

Монгол улсын хувьд үндсэн хуулийн 3.21 дүгээр зүйлд заасанчлан Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол улсын хорин таван нас хүрсэн, сонгуулийн эрх бүхий иргэнийг сонгоно. Энэхүү асуудал нь хоёр үндсэн шалтгаантай холбогдоно. Нэгд, манайх төрт ёсны олон зуун жилийн түүхтэй, түүгээрээ омогшин бахархдаг, үндэсний өв уламжлал, ёс заншлын хувьд өөрийн гэсэн өвөрмөц соёлтой, хоёрдугаарт, газарзүйн байрлалын хувьд хоёр их гүрний дунд оршдог, нэгдмэл төрийн байгууламжтай, цөөхөн хүн амтай, жижиг улсын хувьд парламентын гишүүнээр сонгогдох хүнд тавигдах наад захын шалгуур бол Монгол улсын уугуул иргэн байх гэсэн шалгуур юм.

3.Суурьшлын байдал буюу тухайн сонгуулийн тойрогтоо амьдардаг эсэх. Парламентын гишүүнээр сонгогдохын тулд тухайн сонгуулийн тойрогтоо амьдрах ёстой эсэх асуудал нь парламент судлалын маргаантай асуудлын нэг юм. Рациональ байдлаар харвал тухайн сонгуулийн тойрогтоо амьдардаг байх шалгуур нь парламентын гишүүнийг өөрийн тойргийн нөхцөл байдал, нийгэм, эдийн засаг, хууль эрх зүй, ард иргэдийн эрх ашгийн талаар мэдлэг, мэдээлэлтэй байлгах гол суурь зарчмын нэг юм. Өөрөөр хэлбэл парламентын гишүүн тухайн тойрог, орон нутгийн онцлогийг заавал харгалзан үзэх ёстой бөгөөд энэ нь тэдгээрийн онцлогт нийцсэн хууль тогтоомжийг баталж байх гол шалгуур болдог. Гэтэл нөгөө талаас нь А-г төлөөлөхийн тулд заавал А-тай адилхан байх ёстой юу гэсэн асуудлыг сөргүүлж тавьж болох юм. Тухайн тойрогт амьдардаггүй атлаа тойргийн иргэдийг амжилттай төлөөлж, тэдний өмнө тулгарсан олон асуудлыг шийдвэрлэж чаддаг, нэр хүндтэй парламентын гишүүд цөөнгүй байдаг.

Тэгэхээр маргаантай энэ асуудлыг зөв шийдвэрлэх гарц бол парламентын хоёр танхимын зохион байгуулалт юм. Тодруулбал парламентын доод танхим нийт ард түмнийг төлөөлсөн байдаг учраас гишүүд нь тухайн тойрогтоо амьдарч, нутаг орныхоо онцлогт тохирсон шийдвэрийг гаргаж байх нь зүйн хэрэг. Тэгвэл парламентын дээд танхим нь тойргийн төлөөлөл гэхээсээ илүү улсын түвшний төлөөллийг илүү илэрхийлдэг, бодлогын танхим учраас гишүүд нь заавал тухайн тойрогтоо оршин суух шаардлагагүй. Гэвч энэ нь тухайн улсын төрийн байгууламжийн хэлбэрээс ихэд шалтгаалах юм. Тодруулбал холбооны төрийн байгууламжтай улсуудын дээд танхим зөвхөн холбооны улсуудын төлөөллөөс сонгогддог учраас гишүүд нь тухайн холбооны нэгж, тойрогтоо амьдрах шаардлагыг зарим улсууд үндсэн хуулиараа тавьсан байдаг. Тухайлбал АНУ-ын үндсэн хуулиар Төлөөлөгчдийн болон Сенатын танхимд сонгогдохын тулд заавал тухайн муж улсдаа сонгуулийн үеэр оршин сууж байх⁹ шаардлагатай. Харин нэгдмэл төрийн байгууламжтай улсуудын дээд танхим ихэвчлэн засаг захиргааны нэгжийн төлөөллөөс сонгогдохоос гадна нийгмийг бүтцийг тусгах үүднээс мэргэжлийн холбоод, нийгмийн шигшмэл иргэдийн төлөөллөөс томилж бүрдүүлдэг учраас гишүүд нь заавал тойрогтоо оршин суух шаардлагагүй юм.

4.Сонгох, сонгогдох эрх нь хязгаарлагдаагүй байх шалгуур. Парламентын гишүүнээр сонгогдохын тулд сэтгэцийн хувьд эрүүл, урьд өмнө нь ямар нэг ял шийтгэл эдлээгүй байх ёстой гэсэн шалгуурыг тавих явдал нийтлэг байдаг. Тухайлбал Бүгд Найрамдах Турк улсын Үндсэн хуулийн 76 дугаар зүйлд зааснаар нэг жилээс багагүй хугацаагаар хорих ялаар шийтгүүлсэн болон төрийн албанд ажиллах эрхээ хасуулсан, бусдын эд хөрөнгийг шамшигдуулсан, авилга авсан, хулгай, хээл хахуул, залилан, хуурамч бичиг баримт үйлдсэн, хууль бус тендерт оролцсон хэмээн шүүхээс буруутгагдсан, төрийн нууцыг задруулсан, терроризмд оролцсон болон тийм үйл

⁹ “Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль” Нэгдүгээр зүйл: *Хоёрдугаар болон гуравдугаар хэсэг*. 20,23 дахь тал. УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав

ажиллагааг хөхүүлэн дэмжсэний улмаас улсаас хуулийн дагуу арга хэмжээ авагдсан болон ял шийтгэл эдэлж байгаа хүмүүс Үндэсний Дээд Ассамблейд сонгогдох эрхгүй.¹⁰

Сингапур улсын Үндсэн хуулийн 45 дугаар зүйлд зааснаар сэтгэц мэдрэлийн хувьд эрүүл бус нь шүүх эмнэлгийн магадлан дүгнэлтээр тогтоогдсон,¹¹ мөн 44 дугаар зүйлд зааснаар Сингапурын болон Малайзын холбооны улсын шүүхээр гэм буруутай нь тогтоогдон, нэгээс багагүй жилийн хугацаагаар шоронд хоригдох ялаар шийтгүүлсэн болон 2000-аас багагүй ам доллартой тэнцэх хэмжээний мөнгөн дүнгээр торгуулж, дээрх ял шийтгэлийн хугацаа нь дуусаагүй хүнийг парламентын гишүүнд нэр дэвшигчээр бүртгэж авдаггүй.¹²

5. Парламентын гишүүнээр сонгогдох бусад шалгуур. Парламентын гишүүнд тавигдах дээрх нийтлэг шалгуураас цэргийн алба хаасан байх, эдийн засаг, санхүүгийн хувьд дампуураагүй буюу төлбөрийн чадвартай, тодорхой хөрөнгө чинээтэй байх, парламентын сонгуульд өрсөлдөхийн тулд эрхэлж байсан төрийн албан тушаалаасаа татгалзах, боловсрол, мэдлэг туршлага сайтай байх, цэрэг, цагдаа, шүүх, прокурор зэрэг хууль хүчний байгууллагуудад ажилладаггүй байх, шашны бүлэглэлийн гишүүн биш байх, зэрэг бусад шалгуурууд улс орнуудын Үндсэн хууль болон сонгуулийн тухай хууль тогтоомжоор тавигдсан байдаг. Тухайлбал Мексик улсын Үндсэн хуульд зааснаар Төлөөлөгчдийн танхимд сонгогдохын тулд ямар нэгэн шашны бүлэглэлийн гишүүн байхыг хориглодог.¹³

Турк улсын үндсэн хуульд зааснаар анхан шатны боловсрол эзэмшээгүй буюу бичиг үсэг тайлагдаагүй иргэд, мөн, цэргийн алба хаахаас зайлсхийсэн хүмүүс, шүүгч, прокурор, төрийн байгууллага, яам агентлаг, цэрэг армийн албан тушаалтнууд Үндэсний Дээд Ассамблейд нэр дэвших эрхгүй.¹⁴

Дээр өгүүлсэн Сингапур улсад парламентын гишүүнээр сонгогдохын тулд 21 нас хүрсэн байх, 10-аас доошгүй жил эрх орондоо байнга оршин суусан байх, хуулийн хариуцлага хүлээгээгүй байх зэрэг нийтлэг шалгуураас гадна парламентын хуралдаанд идэвхтэй оролцож, санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх мэдлэг чадвартай, үүний тулд биеийн байдлын хувьд эрүүл, англи, малай, мандарин, тамил хэлнүүдийн аль нэгийг унших, бичих, ярих чадварын хэмжээнд эзэмшсэн байх ёстой.¹⁵ Мөн тус улсын Үндсэн хуульд зааснаар эдийн засаг, санхүүгийн хувьд төлбөрийн чадваргүй буюу дампуурсан, хууль бус санхүүгийн ашиг олох зорилгоор бизнесийн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа, урьд өмнө нь парламентын болон ерөнхийлөгчийн сонгуульд нэр дэвшигчийн сонгуулийн төлөөлөгчөөр ажиллаж, сонгуулийн зардлын тайлангаа албан ёсоор тайлагнаагүй зэрэг тохиолдлуудад парламентын гишүүнээр сонгогдох эрхгүй.

Монгол улсын хувьд өмнөх жилүүдийг бодвол парламентын сонгуульд нэр дэвшигчдэд тавих шалгуурыг өндөрсгөж байна. Тухайлбал Монгол улсын 2019 онд батлагдсан сонгуулийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлд зааснаар Улсын Их Хурлын сонгуульд нэр дэвшигч нь банк, бусад хуулийн этгээд, иргэнд шүүх болон арбитрын шийдвэрээр тогтоогдсон төлбөл зохих зээл, барьцаа болон батлан даалтын өр

¹⁰ Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. Article.76
https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

¹¹ Constitution of the republic Singapore. Article 45.

<http://www.unesco.org/education/edurights/media/docs/c987002feca6f27ffc5d2a18b4488280df3c3362.pdf>

¹² Constitution of the republic Singapore. Article 44.

¹³ Mexico's Constitution of 1917 with Amendments through 2015. Article 55.
https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015.pdf?lang=en

¹⁴ Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. Article.76
https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

¹⁵ Constitution of the republic Singapore. Article 44.

төлбөргүй байх, мөн татварын хугацаа хэтэрсэн өр төлбөргүй байх, аль нэг компанийн 51, түүнээс дээш хувийн хувьцаа эзэмшдэг бол тухайн компани нь албан татварын хугацаа хэтэрсэн өргүй байх ёстой.¹⁶ Мөн сонгуулийн хуулийн 29 дүгээр зүйлд зааснаар Монгол Улсын Их Хуралд нэр дэвшигч нь тухайн ээлжит сонгуулийн жилийн 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс өмнө дараах эрхэлсэн ажил, албан тушаалаасаа чөлөөлөгдсөн байх ёстой. Үүнд:

-Төрийн жинхэнэ албан хаагч

-Төрийн үйлчилгээний албаны удирдах албан тушаалтан

-Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн дарга, дэд дарга, захирал, дэд захирал.¹⁷

Монгол улсын сонгуулийн тухай хуулиар парламентын гишүүнд нэр дэвшигчдэд тавигдах шалгуурыг энэ мэтчилэн өндөрсгөсөн боловч сонгуулийн тухай хууль тогтворгүй, парламентын ээлжит сонгууль явагдах өмнөх жил бүр эрх баригч нам өөрийн эрх ашигт зориулж өөрчилдөг сөрөг хандлага байсаар байна. Ийм учраас парламентын гишүүнд тавигдах шалгуурыг зарим улсууд өмнө өгүүлсэнчлэн үндсэн хуульдаа зохицуулж өгдөг онцлогтой.

Хоёр. Парламентын гишүүнд тавигдах үндсэн хуулийн бус шалгуур.

Харин одоо парламентад сонгогдсон гишүүний зүгээс үүрэг хариуцлагаа ухамсарлаж, гүйцэтгэж буй ажлаасаа сэтгэл ханамж авах байдал, хувийн ашиг сонирхол, амбиц зэрэг нь гишүүнийг ёс зүйгүй үйлдэл гаргах, эх орныхоо эсрэг муу зүйл хийхгүй байхад нөлөөлж, гишүүнийг сонгогчидтой нь хэрхэн уялдуулж болох талаар ярилцъя. Өөрөөр хэлбэл парламентын гишүүн байх явдал нь өөрөө парламентын гишүүнд тавигдах үндсэн хуулийн бус шалгуурын аяндаа бий болгох юм.

Парламентын гишүүдийг сонгох хүмүүс нь тухайн улсын ард иргэдийн олонхын төлөөлөл яалт ч үгүй мөн. Тэгвэл нийтийн сонголтоор ард иргэд хэнийг хууль тогтоох байгууллагын гишүүнээр тодруулах магадлал өндөр вэ? Үүний хариулт бол тухайн тойргийнхоо итгэлийг дааж чадах хүн юм. Харин эд хөрөнгө, шашин шүтлэг, боловсрол, мэргэжил үүнд төдий л хамаагүй. Хэрвээ хүмүүс өөрсдийгөө төлөөлөх төлөөлөгчөө чөлөөт сонгуулийн зарчмаар тодруулж чадсан л бол сонгууль зохистой явагдсан гэж үзэж болно. Ингэж үзэх хэд хэдэн шалтгаан бий. Үүнд:

Нэгдүгээрт, ард иргэдийн дундаас шилэгдэн гарч ирэхийн тулд тухайн нэр дэвшигчид нь өөрсдийгөө тодорхой хэмжээгээр таниулж чадсан байх нь гарцаагүй.

Хоёрдугаарт, парламентын гишүүнд нэр дэвшиж буй хүн тойргийнхоо өмнө үүрэг хүлээн, олон түмний итгэлийг нь даах амлалтыг өгдөг. Тиймээс хувь хүний мөн чанараараа тэрхүү итгэлийг даахын төлөө ажиллах эрмэлзэлтэй байх нь дамжиггүй.

Гуравдугаарт, парламентын гишүүд хувь хүний хүсэл эрмэлзлээрээ ажлаа сайн гүйцэтгэх хандлагатай байдаг. Өөрөөр хэлбэл бусдын өмнө өөрөөрөө бахархахын тулд хүлээсэн үүргээ нэр төртэйгээр гүйцэтгэхийг зорьдог. Иймээс сонгогчдоо ам сайтай байлгахын төлөө бүхий л хүч чадлаа дайчлах нь зүйн хэрэг юм.¹⁸

Дөрөвдүгээрт, дээрх давуу талууд нь дангаараа үүсэх боломжгүй тул үүний хажуугаар сонгуулийг 4 жил тутам тогтмол явуулж механик хөшүүргийг бий болгож, сонгогчдынхоо өмнө хариуцлага хүлээдэг байх нөхцөлийг бүрдүүлдэгт оршино. Ингэснээр парламентын гишүүд өөрт оногдсон эрх мэдэл хязгаартайг ойлгож, тэрхүү

¹⁶ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. <https://www.legalinfo.mn/law/details/14869>

¹⁷ Мөн тэнд

¹⁸ Д.Лхагвасүрэн, Р.Ууганбаатар, М.Сайнбаяр, Д.Сүхболд, Д.Зоригтбаатар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи” 147 дахь тал. УБ.,2020

эрх мэдэл нь дуусгавар болох үед үргэлжлүүлэх цорын ганц арга зам нь хүлээлгэсэн үүргээ хариуцлагатайгаар гүйцэтгэх гэдгийг ойлгодог байна.

Тавдугаарт, парламентын гишүүдийн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд батлан гаргаж буй хууль тогтоомж нь нийгмийн бүхий л хэсгийг хамардаг бөгөөд үүнд тэд өөрсдөө болон ойр дотны хүмүүс нь ч хамаардаг. Баталж буй хууль нь өөрсдийнх нь амьдралд бас хамааралтай гэдгийг мэдсэнээр төрийн эрх барьж буй хүмүүс болон ард түмний хувьд байнгын холбоо үүсэх хамгийн чухал хүчин зүйл бий болох талтай.

Энэхүү зарчмуудыг бүрэн утгаар нь хэрэгжүүлсэн жишээ ховор бөгөөд ингэж чадаагүйн улмаас дарангуйлалд шилжсэн тохиолдол олон. Хууль тогтоох байгууллага шийдвэрээ өөрсдийн болон нийгмийн тодорхой нэг бүлгийн эрх ашигт нийцүүлэн гаргахгүй гэх баталгаа хаана байна хэмээн асууж магадгүй. Тэгвэл үүний баталгаа нь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт дээр үндэслэсэн засаглалын тогтолцоо, шударга үндсэн хууль, ард иргэдийн оновчтой сонголт, эрх чөлөөний үзэл баримтлал зэрэг үнэт зүйлүүд юм. Хүмүүс тодорхой нэгэн шударга бус хуулийг дагаад байж болох хэдий ч эрх чөлөөгөө алдахыг хэзээ ч хүлээн зөвшөөрөхгүй.

Дүгнэлт

Монгол улсын хувьд парламент судлалын зарим ном бүтээлүүдэд парламентын гишүүнд тавих шалгууртай холбоотой зарим судалгаанууд байдаг авч тус асуудлыг парламентын бүтэц, зохион байгуулалт гэсэн ерөнхий сэдэвт хамаатуулж, өнгөц төдий судалсан байдал ажиглагддаг. Тиймээс хууль тогтоох байгууллагын гишүүнээр сонгогдох шалгуурын асуудлыг нарийвчилж судлахад нэмэр болох үүднээс тус өгүүллэгийг бичсэн болно.

Цаашид парламентын гишүүнээр сонгогдох шалгуурын асуудлыг нарийвчлан судалж, улс төрийн шинжлэх ухааны эргэлтэд оруулах, энэ талаарх олон нийтийн мэдлэг, мэдээллийг дээшлүүлэх шаардлагатай. Ингэснээр Монгол дахь үндсэн хуульд төрийн байгуулал, ардчилсан улс төрийн дэглэм, улс төрийн манлайлал, ёс зүйн хөгжилд эерэг нөлөөллийг үзүүлэх болно.

Summary: This article addresses both constitutional and unconstitutional criteria for being elected to parliament. For example, constitutional criteria such as age, citizenship, residency in the constituency, and the right to vote and stand for election were considered based on international experience. And we also intended to talk that the unconstitutional criterion is the awareness of the person of his obligations and satisfaction of work, which he or she fulfills after the election in parliament, personal interests and ambitions, to prevent completion by a member of parliament of any violations, and how a member can communicate with his constituents.

Ашигласан ном бүтээл, эх сурвалжууд

“Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль” УБ.,2000. Орч.Д.Цолмон, Ч.Лхагважав.

Д.Лхагвасүрэн, Р.Ууганбаатар, М.Сайнбаяр, Д.Сүхболд, Д.Зоригтбаатар “БНМАУ: Үндсэн хуулийн тайлбар философи” УБ.,2020

Д.Сүхболд “Монгол дахь парламентын бүтцийн тулгамдсан асуудал ба хоёр танхимтай парламентын хэрэгцээ, шаардлага” Докторын зэрэг горилсон нэгэн сэдэвт диссертаци. УБ., 2019

By Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay. "The Federalist Papers" Introduction and Notes by Charles R. Kesler. ISBN 978-0-451-52881-0. Copyright 1961. Softcover with 648 pages including notes and index.

Парламентын засаглалтай зарим орны парламентын гишүүнээр сонгогдох насны доод хязгаар. Харьцуулсан судалгаа. (СТ-15/215). Улсын Их Хурлын Тамгын газрын судалгаа шинжилгээний хэлтэс. УБ 2015

Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017.

Constitution of the republic Singapore.

Mexico's Constitution of 1917 with Amendments through 2015.

Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2019 оны 12 сарын 20 өдөр